

Γιούλη (Αγγελική) Χρονοπούλου

Η φλόγα του γραψίματος στη φωτιά της εξορίας

Η Βικτωρία Θεοδώρου βίωσε τη μαρτυρική εμπειρία της εξορίας στα πολύ νεανικά της χρόνια. Συνελήφθη την άνοιξη του 1948, οδηγήθηκε στα κρατητήρια της Ασφάλειας και κατόπιν Χίο, έναν χρόνο αργότερα στο «στρατόπεδο πειθαρχημένης διαβίωσης» στο νησάκι του Τρίκερι, απ' όπου μεταφέρθηκε τον Γενάρη του 1950 στη Μακρόνησο, για να επιστρέψει ένα εξάμηνο αργότερα στο Τρίκερι ως ανεπίδεκτη αναμορφώσεως, μαζί με άλλες 500 περίπου συνεξόριστές της, μετά την άρνησή τους να υπογράψουν «δήλωση μετανοίας». Από το «δεύτερο Τρίκερι» απολύθηκε με άδεια το 1952.

Η Βικτωρία ήταν ήδη φοιτήτρια της Φιλοσοφικής, αγαπούσε το διάβασμα και το γράψιμο. Η ανάγκη της να γράφει και να εκφράζεται στο χαρτί από νεαρή ηλικία, και μάλιστα εκείνα τα σκληρά χρόνια της εξορίας, φανερώνεται από αρκετά στοιχεία, αλλά και την εξομολογείται η ίδια σε αρκετές περιπτώσεις, που θα επιδιώξουμε να αναδειξουμε στη συνέχεια. Βεβαίως, η Βικτωρία είχε εκδηλώσει αυτή την έφεση από τα μαθητικά της ήδη χρόνια.

Από την άλλη, όπως η ίδια έλεγε, δεν έγραφε ακριβώς, αλλά τραγούδαγε εσωτερικά τα ποιήματά της, τα συνέθετε και τα κρατούσε στη σκέψη της και συνόδευε μ' αυτά κάθε δουλειά της. Παραπονιόταν, μάλιστα, όταν πια είχε γεννήσει τα παιδιά της, ότι με τις δουλειές και το μεγάλωμα των παιδιών δεν της έμενε χρόνος να γράψει. Δήλωνε σε συνέντευξη στην Αυγή (7/10/1964): *«Πάντα λαχταράω λίγο καιρό να κάτσω σε τραπέζι να πιάσω μολύβι και χαρτί να γράψω κάτι καινούργιο, να κάνω διορθώσεις στα ελάχιστα γραμμένα, αλλά ως τώρα δεν μπόρεσα να τον έχω.»*

Σε άλλη συνέντευξή της στον Κ. Κουλουφάκο στην Επιθεώρηση Τέχνης (1/2/1961) στην ερώτηση «Πότε άρχισες να γράφεις;» απαντά: *«Να σου πω. Πάντα, όσο θυμάμαι τον εαυτό μου, είχα μεγάλη αγάπη στην ποίηση και στη μουσική....Τότε που δούλευα νυχτερινή αδελφή στα νοσοκομεία έριχνα πότε πότε κάτι στο χαρτί. Πιότερο από ανάγκη να μιλήσω σε κάποιον. Και δεν είχα κανέναν...Δε νομίζω πως εκείνα τα γραφτά μου ήταν τίποτα αξιόλογο. Για πρώτη φορά ασχολήθηκα σοβαρά στην εξορία. Οι συνεξόριστές μου και προπάντων η κ. Αίζα Κόττου μ' ενθάρρυναν. Μα πέρασε πολύς καιρός ώσπου να πιστέψω κι εγώ πως δυνόμουν να γράψω κάτι που να μπορεί να ειπωθεί ποίημα. Δημοσιεύτηκαν μερικά γραφτά μου το 51-52 στις δημοκρατικές εφημερίδες που κυκλοφορούσαν τότε...»*

Όπως, λοιπόν, και η ίδια εξομολογείται, ήταν η εποχή της εξορίας που δυνάμωσε αυτή την έφεση και θέριεψε τη κλίση της στο γράψιμο, μολονότι ακριβώς αυτή η εποχή ήταν που το εμπόδιζε. Οι συνθήκες από τη μια ευνοούσαν το γράψιμο ως εσωτερική ανάγκη, από την άλλη το καθιστούσαν σχεδόν απαγορευτικό ως πρακτική δυνατότητα.

Στην ποιητική συλλογή *Η Εκδρομή*, που αναφέρεται στην εξορία στο Τρίκερι, υπάρχουν δυο-τρία ανεπαίσθητα σχεδόν, αλλά καθοριστικά φαινόμενα αυτής της ανάγκης:

Η καταληκτική στροφή στο πρώτο ποίημα της συλλογής [Σ' αυτά τα κλαδιά μείνανε χνουδία από την πρώτη νειότη μου] αποτελεί το πιο σαφές δείγμα, αφού κάνει λόγο για στίχους, αποτυπώνοντας ταυτόχρονα τη δυσκολία της καταγραφής:

«Σπασμένα σταμνιά γύρω από τη στέρνα / στα συντρίμμια τους έγγραφα τους στίχους μου / σε μια κουφάλα μυστική τα φύλαγα, πάω τώρα / είκοσι χρόνια περασμένα, μήπως και τα βρω.»

Η έλλειψη και η ανάγκη του χαρτιού φανερώνεται στα δυο επόμενα αποσπάσματα:

Μια στροφή στο ποίημα [«Ποτέ μας δεν αλλάζουμε και δεν ασπροφορούμε...»]:

«Χίλιες τόσες νύχτες κοιμήθηκα μεσ' στ' ασφοδείλια / δίχως να βγάλω το φουστάνι μου και τ' άρβυλά μου / το πανωφόρι μου προσκέφαλο / στη φόδρα του άγρουπνο μολύβι και χαρτί / για φυλαχτό ένα γράμμα - / Πόσο μου παραστάθηκες χαρτί, δε θα ξεχάσω / Εσένα, ναι, εσένα θ' αφήσω κληρονόμο μου»

Αυτή η αναφορά, βέβαια, μοιάζει να σχετίζεται περισσότερο με το επίσης θεμελιώδες ζήτημα της αλληλογραφίας και της επικοινωνίας, ωστόσο αφενός αυτές οι δύο πλευρές είναι αλληλένδετες, αφετέρου αναδεικνύεται ξεκάθαρα η ιδιαίτερη σχέση της Βικτωρίας με την έκφραση στο χαρτί, γενικά.

Ενδεικτικοί και οι παρακάτω στίχοι από το ποίημα [Η Ρηνούλα, η Πόπη, η Τιτίκα, η Μέλω]:

« “...Στείλε μου χρωματιστά μετάξια και λινό/ και την κιθάρα του Ιτζεδίν / μαχαίρι κρύψε στον πάτο της χαρτόκουτας / μαλλί για τους ερχόμενους χειμώνες / πετσι, κεριά, σπάγγο από καννάβι / κι' όσο χαρτί μπορείς, για να ντυθώ... ”»

Καθώς οι στίχοι παρατίθενται σε εισαγωγικά, δεν επιτρέπεται η αυτόματη ταύτιση του πρώτου προσώπου με την ποιήτρια, όπως γίνεται στα υπόλοιπα ποιήματα, ωστόσο, το περιεχόμενο της έκκλησης νομίζω πως αποδίδει (και) τη δική της ανάγκη. Η σύνδεση του χαρτιού με το ντύσιμο, η ένταξή του στα είδη πρώτης ανάγκης είναι χαρακτηριστική. Άλλωστε, θα μπορούσε, παρά τα εισαγωγικά, να αποδίδει δικές της σκέψεις ή απόσπασμα από ένα γράμμα της, κυρίως λόγω του καταληκτικού στίχου, που ταιριάζει σε μια (δυνάμει;) ποιήτρια.

Έναν ανάλογο στίχο βρίσκουμε και στα πρώτα χειρόγραφα της *Εκδρομής*, που, όπως ανέφερα και στην Εισαγωγή, έχω την τύχη να βρίσκονται στην κατοχή μου. Εκεί υπάρχουν ποιήματα, στροφές ή στίχοι, που η ποιήτρια επέλεξε να μη περιληφθούν στην τελική έκδοση. Σε ένα από αυτά τα ποιήματα, αδημοσίευτο από την ίδια,¹ συναντούμε τον ακόλουθο χαρακτηριστικό στίχο:

«Στη Joan μήνυσεσ πέρα στην Αλβιόνα / και μού 'στελνε χαρτί και χρώματα»

Στο κύριο έργο, πάντως, στο οποίο αποτυπώνεται η εμπειρία της εξορίας, στο συλλογικό έργο – ντοκουμέντο «Στρατόπεδα γυναικών»,² στο οποίο η Βικτωρία ανέλαβε να καταγράψει την εμπειρία του Τρίκερι, δεν βρίσκουμε ανάλογα στοιχεία. Ο

¹ Το ποίημα το δημοσίευσα στο περιοδικό *Νέα Εποχή* στο άρθρο «Η εκδρομή – το προσκύνημα, *Η Εκδρομή* – το ποιητικό έργο, η «εκδρομή» - η εξορία. Η Βικτωρία του Τρίκερι με υλικό από το αρχείο του Λάμπη Χρονόπουλου», αφιέρωμα στη Βικτωρία Θεοδώρου (υπό έκδοση). Εκεί επιχειρώ να ερμηνεύσω και την απόφασή της να αφαιρέσει αρκετό από το αρχικό υλικό.

² Βλ. το παρακείμενο άρθρο μου «Αποσπάσματα από ανέκδοτο κείμενο της Βικτωρίας Θεοδώρου για τη Μακρόνησο», όπου εισαγωγικά υπάρχει αναφορά στην ιστορία της καταγραφής των μαρτυριών.

λόγος είναι ότι από την εξιστόρηση λείπουν οι προσωπικές αναφορές κι έτσι απουσιάζει και οποιαδήποτε νύξη σχετικά με την ανάγκη της να γράψει ή να συνθέσει στίχους. Η Βικτωρία γράφει αποκλειστικά σε πρώτο πληθυντικό, για να δείξει την κοινή μοίρα και την ενότητα. Η ίδια, πάντως, που είχε και την επιμέλεια της έκδοσης, ανέφερε στον πρόλογο:

«Η Βικτωρία Θεοδώρου από τα Χανιά ήταν η πιο νέα. Πρωτοετής της Φιλοσοφικής είχε όνειρα και ζήλο για τα γράμματα. Τα τετράδιά της για το Τρίκερι μαρτυρούν την προσπάθεια της άγουρης πέννας της μα και την αδεξιότητα. Το υλικό της είναι απέραντο, βαρύ και πικρό κι όμως επιμένει να τα καταγράψει όλα γιατί της είναι ιερά και πολύτιμα.»

Ωστόσο, σε ανέκδοτα τετράδια της Βικτωρίας για τους τόπους εξορίας της, που, επίσης, βρίσκονται στα χέρια μου, και καθώς αυτά γράφτηκαν αργότερα,³ και με πιο προσωπικό τόνο, υπάρχουν τέτοια φαινόμενα:

Χαρακτηριστικά παραθέτω από το τετράδιο της Χίου, όπου μια έμμεση και χαλαρή αναφορά βρίσκεται στο σημείο όπου κάνει λόγο για τα τραγούδια και τα αστεία που βγάζανε για το καθετί: *«έρχεται στο νου μου κείνο το τραγουδάκι που 'χαμε βγάλει για το νερό – γιατί συνηθίζαμε για τι καθετί να πούμε ένα λόγο, ένα τραγούδι, ένα αστείο: Νερό, νερό, νεράκι/ σε καρτερούμε από την αυγή / κι όπως τρέχεις σταγονάκι - σταγονάκι / δε θα προλάβει η Καλλιόπη να πλυθεί...»*. Το τραγουδάκι είναι, προφανώς, συλλογικό δημιούργημα, μα μπορούμε βέβαια να υποθέσουμε, καθώς άλλωστε χρησιμοποιεί το πρώτο πληθυντικό, που την συμπεριλαμβάνει, ότι είχε κι η ίδια συμβάλει στη δημιουργία του.

Κυρίως, όμως, δεν κρύβει τη βαθιά δίψα, την ακατανίκητη λαχτάρα για έκφραση, που ήταν ανάλογη και συνακόλουθη με τη λαχτάρα της λευτεριάς.

«Πήγαμε ύστερα στους θαλάμους, μα κι εδώ η ίδια στριμωξιά. Κι' όμως εγώ ευχαριστήθηκα γιατί βρήκα μια γωνιά μπροστά στο βορεινό παράθυρο. Από κει έβλεπα τη θάλασσα και τα κυπαρίσσια, θα μπορούσε να ξεδώσει ο νους μου και ίσως να γράψω κανένα τραγούδι.»

Και παρακάτω:

«Όλοι μας νειρενόμαστε ζυπνητοί και κοιμισμένοι την ειρήνη, την άνεση και την αγάπη. Τότες έγραφα κι' εγώ καθισμένη σε μια γωνιά του θαλάμου για να μη με βλέπει ο φύλακας και γύρω μου είχ' αραδιασμένα τα φάκελα δήθεν πως γράφω γράμμα στη μάννα μου. Η λαχτάρα της Λευτεριάς και της Ζωής (είμουν εικοσιδυό χρονώ) γέμιζε στίχους και μουσική το στήθος μου, ήθελα να γράφω ατέλειωτα, μα δεν είχα τις πιο πολλές φορές ή χαρτί ή μολύβι ή φως. Αν ερχόταν κανένα βιβλίο έτρεχα παθιασμένη και κολλούσα κοντά σ' εκείνην την τυχερή που το διάβαζε και με φόβο να μην της γίνω βάρος, διάβαζα αράδα την αράδα στα κλεφτά. Πεινούσαμε από φαγί και ψωμί, από βιβλίο...»⁴

³ Βλ. σχετικά με τη χρονολόγηση, επίσης, στην εισαγωγή του άρθρου «Αποσπάσματα από ανέκδοτο κείμενο της Βικτωρίας Θεοδώρου για τη Μακρόνησο».

⁴ Το παρόν άρθρο δεν αναφέρεται στην άλλη πλευρά της ενασχόλησης με τα γράμματα στη διάρκεια της εξορίας, εκείνη της μόρφωσης, η οποία τονίζεται τόσο στα *Στρατόπεδα γυναικών* όσο και στα ανέκδοτα χειρόγραφα, και η οποία για τη Βικτωρία λειτουργούσε σε δυο κατευθύνσεις, και της διδασχής και της

Μια πολύ συγκινητική και τρυφερή καταγραφή εντοπίζουμε στο ανέκδοτο τετράδιο που αναφέρεται στη Μακρόνησο. Η αναφορά είναι καίρια, αφού εκδηλώνει με σαφήνεια την επιθυμία της να γίνει κάποτε ποιήτρια:

«Δε θυμάμαι πώς εγλύστρησε κάποτε στη σκηνή μας ένα βιβλίο ακριβό που πολύ τ' αγαπήσαμε: Τα ποιήματα του Ναζίμ Χικμέτ. Θα σας διαβάσω κάτι, φώναζε η Λίζα από τη γωνιά της. Γίνηκε ησυχία, ακούσαμε τους στίχους: "Αν, γιατρέ, η μισή μου καρδιά είν' εδώ, η άλλη μισή είναι στην Κίνα, κοντά στη στρατιά που κατεβαίνει κατά τον κίτρινο ποταμό, κι όλα τα πρωινά την αυγή η καρδιά μου τουφεκίζεται στην Ελλάδα..." Έτσι άρχιζε το ωραίο ποίημα όπου ο κατάδικος ποιητής μιλούσε στο γιατρό της φυλακής άρρωστος από στηθάγχη... η συγκίνηση που μας έδωσε η ομορφιά αυτουνών των στίχων δε θα την ξεχάσω ποτέ. Ευχήθηκα τότε, σα νάτανε η νύχτα τα Θεοφάνεια που ανοίγουνε οι ουρανοί, και φτάνει να πει κανείς το τι θάθελε και θα το λάβει σίγουρα, να γίνω ποιήτρια.»

Στο σημείο αυτό θεωρώ σκόπιμο να παραθέσω ένα ποίημα που η Βικτωρία σύνθεσε στη Μακρόνησο και το δημοσίευσε το 1975 στο παράρτημα του βιβλίου *Στρατόπεδα γυναικών*. Το ποίημα, που αναφέρεται στον ανελέητο ρόλο του ανέμου, αποδεικνύει ότι ήταν ήδη ποιήτρια:

«Πάντα διαβαίνει ο άνεμος απ' εδώ πέρα / ο δρόμος του είναι τούτοι οι κάβοι / κι' αγάπη του άγρια το νησί. / Ποτέ δεν ήρθε φουσκοδέντρης / ούτ' οδηγός καλής βροχούλας / ούτε ξεδίπλωσ' ένα φύλλο / σε δέντρου κλαδί. / Μύλου φτερό δεν κίνησε ποτέ / και μήτε βάστηξε αητό παιδιού στην αγκαλιά του.

Φυσάει κι' ουρλιάζει / λες για να σκεπάξει βογγητά και θρήνους.»

Σε άλλο σημείο του ίδιου τετραδίου, μιλώντας για το αναρρωτήριο, έναν καταυλισμό «από σκηνές στημένες στην αράδα ολόμαυρες μέσα στην κάψα και δαρμένες από τους μόνιμους ανέμους, με μοναδική άνεση τα ράντζα, όπου επλαγιάζανε φυματικά κορίτσια, γυναίκες με άρρωστα τα νεφρά, το σκώτι και την καρδιά, με ρευματισμούς και κακά γεράματα», αναφέρει:

«Πήγαινα καμιά φορά για νερό στη σκηνή τους, από την πάνινη πόρτα τις εκύτταζα και μια ιερή κι' απερίγραπτη συντριβή επλάκωνε την καρδιά μου. Φόβος και μαζί ένας ουράνιος θαυμασμός με κυρίευε μπροστά στο κουράγιο τους και στο μεγαλείο της ανημποριάς τους. Κείνη την ώρα ο νους μου ψηλοπετούσε σ' ένα όνειρο: Να μπορούσα

μάθησης. Παραθέτω δυο μικρά χαρακτηριστικά αποσπάσματα από το ανέκδοτο τετράδιο της Χίου. Το πρώτο για τη συμμετοχή της στο έργο της μόρφωσης: «Σιγά σιγά αρχίσαμε να μαθαίνουμε γράμματα στις αναλφάβητες και να στήνουμε ένα είδος κρυφό σχολειό για τις μικρές πού 'χαν αφήσει τα μαθήματά τους. Δασκάλες, καθηγήτριες και φοιτήτριες είμαστε πλήθος, και βάλουμε μπροστά το έργο...». Το δεύτερο για τον πλούτο των γνώσεων που έπαιρνε από τις γυναίκες: «Καραβιές πολλές είχαν' έρθει από την Ικαρία, την Κρήτη, τη βόρεια Ελλάδα, την Κεφαλλονιά, τη Μυτιλήνη. Δω μέσα άκουγες όλες τις ομιλίες κι' έβλεπες τις συνήθειες του κάθε τόπου. Κι' εγώ που σπούδαζα τη Λαογραφία στο «ιερόν τέμενος των Μουσών»! Να μια φορά τόπος για μελέτη! Όταν με το καλό θάβγαινα από δω μέσα σίγουρα στο μάθημα τούτο θάπαιρνα καλό βαθμό. Οι γυναίκες μιλούσανε πολύ και δεν κουράζονταν να διηγούνται περιστατικά παλιά και καινούργια του τόπου τους.» Ανάλογα γράφει και σε άλλο ανέκδοτο τετράδιο: «Έχανα τις σπουδές μου στο Πανεπιστήμιο, μα εμάζενα, εμάζενα θησαυρούς σ' ετούτο το ρημονήσι σαν Ροβινσώνας που βρήκε τ' ατίμητο λογάρι παληού κουρσάρου.»

κάποτε να τα γράψω όλ' αυτά που ζω και ν' αφήσω μέσα στο τρέξιμο του χρόνου την Άγια τους Αντίσταση. Να μην τις ξεχάσουνε ποτέ όσοι θα 'ρθουνε, να μην τις ξεχάσουνε οι ελεύθεροι κι' οι ευτυχισμένοι αυριανοί αθρώποι...»

Η ανάγκη της αποτύπωσης των φοβερών εμπειριών της εξορίας, βέβαια, διαπερνά και το έργο *Στρατόπεδα γυναικών*, αφού η ίδια η απόφαση της καταγραφής πάρθηκε και υλοποιήθηκε στα χρόνια του «δεύτερου Τρίκερι», μετά τη Μακρόνησο. Η ίδια η πράξη της καταγραφής ήταν απολύτως παράνομη, γινόταν με χίλιες προφυλάξεις και μεγάλο κίνδυνο, αλλά και με δυσεύρετα υλικά. Στη διαδικασία αυτή αναφέρεται η Βικτωρία στον πρόλογο του έργου, το οποίο επιμελήθηκε και στο οποίο συμμετείχε ως μια από τις καταγραφείς.

Μέσα στις αφηγήσεις του έργου, και μάλιστα σ' αυτήν της Βικτωρίας, υπάρχει μια αναφορά σε κάτι ανάλογο:

«Μέσα στη σύγχυση και τη βιασύνη του στρατόπεδου η Β., που την παρονομάζαμε ξωτικό, γιατί ήτανε λιγνή, μικρή κι όλο χοροπηδούσε με το χαμόγελο σ' όλα τα βάσανα, ξεμάκρυνε στις πέρα ελιές προς τον Άη Γιώργη και άνοιξε βαθύ λάκκο. Εκεί έθαψε φυλαγμένα καλά μέσα σε μουσαμά και στέρεο τενεκέ του πετρελαίου τα τετράδιά μας όσα δεν μπορέσαμε να στείλουμε έξω απ' το Τρίκερι για να μην τα πάρουμε μαζί μας στη Μακρόνησο και μας τύχουν άλλες περιπέτειες. Γιατί κάθε γραφή και καταγραφή στοίχιζε στρατοδικείο ακόμα και θάνατο στα χρόνια 48-50...». Αυτή η αναφορά δημιουργεί προς στιγμήν την πλασματική εντύπωση ότι τα τετράδια είχαν γραφτεί πριν την αναχώρηση για τη Μακρόνησο, πράγμα που φυσικά δεν ισχύει, όπως προκύπτει όχι μόνο από τη ρητή αναφορά στην εποχή της απόφασης, αλλά και από τις χρονολογήσεις των μαρτυριών, που γράφτηκαν από τον Οκτώβριο του 1950 έως τον Αύγουστο του 1951. Φαίνεται, λοιπόν, πως μάλλον αναφέρεται σε τετράδια με άλλες καταγραφές, ενδεχομένως ποιητικές. Αν, μάλιστα, η Β. είναι η Βικτωρία, πράγμα όχι απίθανο (η περιγραφή ταιριάζει), η υπόθεση αυτή ενισχύεται, αφού από τότε έγραφε στίχους, χωρίς πάντως, λόγω της συστολής της, να θεωρεί ακόμη τον εαυτό της ποιήτρια.⁵ Θεωρώ απίθανη εκδοχή το λάθος στην καταγραφή, όχι μόνο γιατί αυτή έγινε αμέσως μετά την επιστροφή από τη Μακρόνησο, δηλαδή μέσα στον ίδιο χρόνο, αλλά κυρίως γιατί το θάψιμο των εν λόγω χειρογράφων έγινε μετά την καταγραφή, δηλαδή δεν θα μπορούσε να περιέχεται στην αφήγηση.

Πάντως, το δυσεύρετο των υλικών υπογραμμίζεται στα *Στρατόπεδα* και από το γεγονός ότι στα γράμματα που έστελναν στους δικούς τους (όταν αυτά ταχυδρομούνταν και αφού περνούσαν από αυστηρή λογοκρισία) απαγορευόταν να ζητήσουν, ανάμεσα σε άλλα είδη, βιβλία και χαρτί.

Το χαρτί, λοιπόν, όχι μόνον ήταν υπερ-πολύτιμο γενικά, και για τη Βικτωρία ιδιαίτερα, μα, υπ' αυτό το φως, αναδείχθηκε σε σύμβολο για την ελεύθερη έκφραση και, εντέλει, για την ελευθερία.

⁵ Στο σημείο αυτό παραθέτω ενισχυτικά τη μαρτυρία της ίδιας της Βικτωρίας σε συνέντευξή της στην Τασούλα Βερβενιώτη. Πρόκειται για τη συνέντευξη που παρατίθεται στο παρόν αφιέρωμα, αλλά το εν λόγω απόσπασμα περικόπηκε. Αναφέρεται στο Τρίκερι: *«Και πολλά ποιήματα είχα φτιάξει. Πολλά, πολλά ποιήματα, για το κάθε τι, έτσι, σε στίχους.»*

Το μόνο χαρτί που δεν μπορούσε ν' αντικρίσει η Βικτωρία ήταν εκείνο που περίμενε για την υπογραφή της, η περίφημη «δήλωση μετανοίας» και που ποτέ δεν τ' άγγιξε.

Χαρακτηριστικά παραθέτω από ανέκδοτο τετράδιο:

«Τούτα τα δάχτυλα που δε θέλανε να πιάσουνε πέννα και χαρτί να υπογράψουνε μετάνοια. Εμείς οι αδύναμες, οι ετοιμοθάνατες γυναίκες μπορούμε κι' αντιστεκόμαστε μπροστά στη δύναμη της εξουσίας σας με τη θέλησή μας και την περηφάνεια αυτή που σας κάνει ν' αφρίζετε και να χτυπιέστε ανωφέλετα.»

Εντέλει, θα μπορούσαμε βάσιμα να ισχυριστούμε ότι η φωτιά της εξορίας δημιούργησε σε μεγάλο βαθμό την ποιήτρια Βικτωρία Θεοδώρου, θεριεύοντας τη σπίθα που προϋπήρχε μέσα της, αλλά και τη λαχτάρα της έκφρασης, και, ταυτόχρονα, λαξεύοντας με βαθύ ανθρωπισμό την ψυχή της.

Γιούλη (Αγγελική) Χρονοπούλου